

Am fost studentul profesorului Athanase Joja*

Acad. Mircea Flonta

În cele ce urmează nu mă voi referi la opera lui Athanase Joja, ci la prezența și acțiunea lui publică, instituțională. Multe din cele pe care le voi relata, se referă la o perioadă îndepărtată, la anii '50 ai secolului trecut.

În anii 1951-55, am fost student al Facultății de Filosofie a Universității București, care se numea pe atunci „Universitatea C.I. Parhon”. Facultatea de Filosofie era o instituție de dată recentă. După așa-numita *Reformă a învățământului* din anii 1948-49, vechea Facultate de Litere și Filosofie a fost desființată. Au fost create două facultăți noi: Facultatea de Filologie și Facultatea de Filosofie.

În concepția autorităților vremii, obiectivul noii Facultăți de Filosofie nu era câtuși de puțin cultivarea tradiției, a culturii și gândirii filosofice, ci, potrivit unei formule consacrate pe atunci, „formarea de cadre pentru frontul ideologic”. Adică, pentru propagarea ideologiei regimului instaurat recent de Uniunea Sovietică în România. Era ideologia propagată prin învățământul de toate gradele, prin presă și edituri, prin radio, prin toate instituțiile de difuzare a culturii, iar noua facultate urma să formeze o parte din cadrele necesare pentru aceste instituții, în primul rând pentru învățământ.

Care era ideologia oficială înaintea morții lui Stalin și imediat după aceea, în Uniunea Sovietică și în țările satelit, numite de „democrație populară”? Nu era, cum s-ar putea crede, marxismul clasic, teoria expusă în scrierile lui Marx și ale lui Engels, ca și în literatura

aripii marxiste a social-democrației occidentale, ci în scrierile lui Stalin, ca și în acele scrieri ale lui Lenin care erau compatibile cu ideologia stalinistă. Iată o observație semnificativă în această privință. În bibliografiile indicate pentru seminarii la Facultatea de Filosofie din acei ani, lucrările lui Marx și Engels erau, de regulă, recomandate ca „bibliografie secundară”. Prezentarea cu caracter de catehism a filosofiei oficiale, numită *materialism dialectic și istoric*, era cuprinsă într-o carte publicată înaintea celui de-al Doilea Război Mondial, intitulată *Istoria Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice*, sub redacția lui Stalin. Această lucrare a avut tiraje de milioane de exemplare în Uniunea Sovietică, ulterior de sute de mii de exemplare în țările numite de „democrație populară”. Expunerea dată de Stalin materialismului dialectic și istoric cuprindea un număr mic de pagini, în jur de zece. Acest detaliu merită atenție, deoarece tot ce se putea spune, în anii studenției mele, despre principiile filosofiei oficiale se limita la tezele și formulările cuprinse în acest pasaj al cărții. Era reperul imuabil al supravegheților ideologici ai epocii, reperul pe care toți cei ce publicau sau predau filosofie îl urmau cu strictețe. Afirmția este valabilă nu numai pentru cursul intitulat *Materialism dialectic și istoric*, ci și pentru predarea istoriei filosofiei. Era o istorie prezentată și judecată exclusiv din perspectiva confruntării dintre materialism și idealism, dintre abordarea numită *dialectică* și

*Comunicare susținută la evenimentul aniversar „Academician Athanase Joja, 120 de ani de la naștere” (25 iunie 2024, Aula Academiei Române)

cea numită *metafizică*. Ideea conducătoare era că materialismul și dialectica exprimă interesele claselor progresiste sau exploatare, în timp ce idealismul și metafizica ar fi reprezentat ideologia claselor exploatare și reacționare.

De ce m-am oprit asupra acestor informații? Ceea ce doresc să subliniez este că pentru a mânui concepte și idei de acest gen nu era necesar nici cel puțin un contact elementar cu cultura filosofică. Ceea ce se prezenta studentului în filosofie, la începuturile anilor '50, era un amestec de ideologie primitivă și de locuri comune, afirmații ca acelea că realitatea e materială, că dezvoltarea în timp a lumii a precedat apariția conștiinței, că lumea poate fi cunoscută și așa mai departe. Asemenea afirmații, cu totul banale, susținute de experiența cotidiană, erau înfățișate drept concluzii importante ale dezvoltării cunoașterii științifice. Și, în acest sens, materialismul dialectic era prezentat drept *filosofie științifică*. Se afirma, ce-i drept, că materialismul dialectic se dezvoltă mai departe pe această bază, că această concepție nu reprezintă un sistem dogmatic. Era însă imposibil să îți faci o idee despre modul cum ar fi posibil acest lucru din moment ce pe atunci, fie și cea mai mică abatere de la litera textului lui Stalin era suspectată și putea să fie, în orice moment, sancționată.

Era evident că pentru a preda versiunea stalinistă a materialismului dialectic și istoric nu se cerea o minimă înzestrare pentru studiul filosofiei, ci, cu atât mai puțin, o pregătire profesională în acest domeniu. Ceea ce, fără îndoială, ușura mult misiunea celor care au decis compoziția corpului profesoral al noii facultăți. În toamna anului 1951, când am devenit student al noii facultăți, din corpul didactic al vechii Facultăți de Litere și Filosofie supraviețuise în noua facultate o singură persoană. Avea poziția de conferențiar și se numea Alexandru Posescu. Posescu fusese asistentul profesorului Petre Negulescu. Predase îndeosebi cursuri de introducere în filosofie și scrisese, între altele, o carte bună de introducere în filosofie. Era un profesionist autentic al filosofiei. Cum se face că supraviețuise? Că fusese preluat în noua facultate, spre deosebire de colegii săi? Nu pot formula

decât presupuneri în această privință: Posescu nu făcuse cred politică înainte de 1944, nu avea avere, reprezenta, ca și profesorul său, așa-numita *filosofie științifică*, o filosofie profesională opusă construcției speculative în sensul lui Blaga sau autohtonismului ortodoxist propagat de profesorul Nae Ionescu. Iar în primii ani după 1944, Posescu a scris critic despre filosofia lui Blaga, de pe pozițiile acestei *filosofii științifice*.

În anul universitar 1951–52, Posescu ne predase nouă, studenților anului I, un curs tradițional de logică formală. Materia cursului nu avea nimic comun cu ideologia și cu politica, oricare ar fi fost acestea. Profesorul își putea exprima conformismul doar prin alegerea exemplurilor care ilustrau schemele logicii clasice. El evita, în general, comentarii de natură filosofică. Atunci când le făcea, ele erau conformiste. Ne-a vorbit mult despre ultima lucrare a lui Stalin, care apăruse în 1949, intitulată *Marxismul și problemele lingvisticii*. Scrierea lui Stalin nu avea nicio relație cu problematica cursului. Pe atunci, eu credeam că Posescu o prezintă pentru a-și proba aderența și susținerea față de ideologia oficială. Mult mai târziu, am ajuns la o presupunere care îmi apare drept plauzibilă. În cârticica sa, Stalin îl critica cu vehemență pe un lingvist sovietic, Marr, care susținea că și limba are caracter de clasă. Stalin insista asupra constatării de bun simț că limba este neutră în raport cu ideologia. Iar profesorul Posescu intenționa, cred eu, să sugereze că afirmația lui Stalin ar fi valabilă și pentru logica formală, adică pentru materia pe care ne-o preda.

Pentru ce am relatat toate acestea despre starea facultății la care am fost student la începuturile anilor '50 ai secolului trecut? Deoarece schițează foarte sumar un tablou a ceea ce era învățământul filosofic în momentul când pe scenă a pășit profesorul Athanase Joja. Cu excepția logicii și a unor materii cum erau limbile străine, ceea ce se preda era *ideologie*, și nu *filosofie*. Nu erau prezentate conceptele, teoriile și argumentele marilor filosofi, orientările fundamentale ale gândirii filosofice. Asta ar fi însemnat, în terminologia oficială de atunci,

obiectivism burghez. Ideile și conceptele filosofice erau invocate doar în treacăt, drept ilustrări ale modului cum se desfășoară lupta de clasă pe plan ideologic. Tot ceea ce interesa era semnalarea funcției sociale a unei concepții filosofice, și nu concepția ca atare. Bunăoară, despre filosofia nemarxistă contemporană se vorbea doar pentru a arăta că ea servește „interesele burgheziei imperialiste”.

Cea mai mare parte a noilor cadre didactice, care luaseră locul profesorilor vechii Facultăți de Litere și Filosofie, persoane selecționate pe criterii de dosar de cadre și de probe de devotament politic, nu aveau nici pregătirea, nici capacitatea de a preda în mod profesional filosofie. Aceasta era cea mai bună garanție că vor fi la adăpost de orice devieri de ordin ideologic. Dintre puținii profesori avizați, Alexandru Posescu era preocupat, desigur, să nu-și piardă slujba, iar unul cum era Constantin Ionescu Gulian, să facă carieră prin promovarea fără rețineri a ideologizării și politizării învățământului filosofic.

Athanase Joja nu beneficia nici el, ce-i drept, de o pregătire filosofică sistematică. Studiile sale erau juridice. Era însă un intelectual autentic cu un orizont cultural larg, lucru evident pentru oricine citește scrierile sale. Pe deasupra, avea lecturi filosofice temeinice, cu predilecție din scrieri ale clasicilor filosofiei antice grecești, precum și din vasta literatură de comentariu și exegeză consacrată acestei epoci excepționale de creație filosofică.

Ceea ce ne-a atras cu deosebire atenția, încă de la prima lui lecție, era îndrăzneala de a vorbi doar despre concepte, idei și argumente filosofice, evitând adesea chiar și referiri pasagere la teme ideologice și politice. De ce făcea acest lucru o mare impresie? Cel puțin acelor studenți care veniseră pe atunci la această facultate din interes pentru filosofie? Deoarece din primele săptămâni și luni fuseserăm avertizați în modul cel mai clar că prezentarea, discutarea și evaluarea ideilor filosofice în afara contextului ideologiei staliniste a epocii reprezintă un grav delict. Or, este tocmai ceea ce făcea profesorul Joja, la cursul pe care l-a inaugurat la începutul anului 1953. Numit Curs de

logică, cursul său era, de fapt, un curs de introducere în filosofie.

Însăși prezența lui Joja, ca profesor, era în acei ani neobișnuită. Atrăgea atenția. Era îmbrăcat cu gust, avea distincție în atitudine și gesturi, într-o epocă în care oamenii erau preocupați să nu atragă în niciun fel atenția. Se înfățișa calm, sigur pe sine. Vorbea liber, avea un discurs de bună calitate. Nu citea, ochii erau îndreptați tot timpul spre cei care îl ascultau. Repertoriul lui lingvistic era bogat, sugerând lecturi variate din acei autori care mânuiau cel mai bine limba română. Ceea ce atrăgea în mod deosebit atenția era că evita clișeele verbale ale discursului ideologic, așa-numita *limbă de lemn* a acelor vremuri. Ceea ce bătea la ochi pe atunci era că tot ce spunea se referea exclusiv la concepte și idei filosofice. Presupunea acelora dintre cei care îl ascultau, care erau cu adevărat interesați de filosofie, era că, știind prea bine că la cursurile de materialism dialectic și istoric, ca și la cele de istoria filosofiei, se urmărea doar exersarea temelor ideologiei oficiale, Joja folosea cursul său, numit curs de *logică*, pentru a prezenta concepte și teme filosofice cu referire de preferință la autori, ca Heraclit, Parmenide, Socrate, Platon sau Aristotel, adică la marea filosofie greacă a Antichității. Îmi amintesc și astăzi cât de sugestiv ne prezenta opoziția dintre ceea ce numea „curgerea heraclitiană” și „imuabilitatea eleată”.

Frecventarea cu folos a unui asemenea curs presupunea însă un anumit nivel de instrucție, cel al unui liceu bine făcut și al unor lecturi personale, ceea ce lipsea unui număr destul de mare de colegi și de colegi. În mod firesc, aceștia se simțeau depășiți, preferând profesori ce mânuiau clișee ideologice ale epocii staliniste, ușor accesibile ca toate clișeele. Pe de altă parte, cele mai instruite și inteligente cadre didactice de atunci ale facultății apreciau curajul lui Athanase Joja. În acei ani, nu îndrăzneau însă să îi urmeze exemplul. Mulți se vor fi întrebat, fără îndoială, cum îndrăznește profesorul să încalce reguli stricte ale conformității politico-ideologice din acei ani.

Întrebări de acest gen au putut fi formulate încă și mai insistent puțin mai târziu, și anume

în toamna anului 1955. În vara celui an, mi-am încheiat studiile cu examenul de stat. Am fost repartizat, ca preparator la Catedra de materialism dialectic și istoric a Universității din București. Am rămas, așadar, în Facultatea de Filosofie, de care ținea această Catedră. În luna octombrie a celui an, Athanase Joja a inaugurat un nou curs, intitulat *Istoria Logicii*. Era, de fapt, un curs de istoria filosofiei, centrat pe Antichitatea greacă, destinat studenților din ultimul an al facultății. A fost cursul pe care Joja l-a ținut până spre sfârșitul vieții. Nu prezenta la acest curs doar istoria cercetărilor logice, ci, de asemenea, concepte și teme filosofice centrale, îndeosebi așa cum se configuraseră ele în filosofia clasică greacă.

Împreună cu colegul meu din studenție, Ludwig Grünberg, care era, ca și mine, preparator la aceeași Catedră, am audiat săptămână de săptămână acest curs. Eram mai mult decât surprinși, deoarece în acei ani ai conformității ideologice și politice extrem de rigide, în care orice abatere de la litera ideologiei oficiale era interpretată drept o manifestare revizionistă, ostilă din punct de vedere politic și sancționată ca atare, cursul lui Athanase Joja prezenta sub titulatura *Istoria logicii* un curs de filosofie profesional și academic, în sensul strict al termenilor. Erau înfățișate concepte și teme centrale ale filosofiei clasice antice a Antichității, cu referire la sursele prime, precum și la contribuțiile celor mai de seamă comentatori dintre istoricii vestici ai filosofiei. Profesorul nu ezita să menționeze numele acestora și titlurile lucrărilor lor, care nu erau pe atunci accesibile în bibliotecile publice. De la Athanase Joja eu am aflat pentru prima dată de scrierile lui Eduard Zeller, Ferdinand Gompers, Leo Robin, Émile Bréhier sau Alexandre Kojève. Profesorul nu făcea nicio referire la lucrări dedicate temelor pe care le discuta, lucrări care apăreau în acei ani la noi, în Uniunea Sovietică sau în alte țări ale blocului sovietic. Din punct de vedere al obiectivelor urmărite, al surselor sau al temelor discutate, cursul profesorului Joja nu se deosebea de cele care se predau, pe atunci, în amfiteatrele universităților occidentale. Contrastul cu celelalte

cursuri care se țineau în acei ani în facultate din punctul de vedere al ținutei intelectuale și profesionale era considerabil. Fără îndoială că analizele și evaluările pe care le dădea profesorul unor orientări, concepte sau argumente filosofice, puteau fi discutate și disputate. Sigur este însă că ele nu erau susținute și impuse în mod autoritar, ci bazate pe argumente, și, în acest sens, lăsate deschise discuției.

Mesajul implicit pe care l-a transmis încă în anii '50 și mai târziu, prin profesoratul și publicațiile sale, era acela că filosofia și ideologia sunt lucruri diferite. Ceea ce sugera în mod clar profesorul celor care îl ascultau și citeau era că discursul ideologic și politic, pe de o parte, cultura filosofică, pe de altă parte, trebuie să fie ținute despărțite. Este inutil să subliniez că era nevoie de tărie de caracter și de curaj pentru a transmite un asemenea mesaj, în acele vremuri. Cei care le-au trăit o știu prea bine.

Amintesc, doar în treacăt, că eforturile lui Athanase Joja de a profesionaliza predarea filosofiei și cercetarea filosofică, pornind de la punctul zero în care se găsea ea, în România, la începutul anilor '50, s-a exprimat prin inițiative cum a fost crearea Centrului de Logică al Academiei Române, pe care l-a condus, ca și a revistei internaționale de logică și filosofie „Noesis”. Alături de tineri cercetători care s-au afirmat în deceniile următoare, în acest Centru au găsit adăpost, protecție și susținere, până la pensionare, personalități de rangul lui Constantin Noica și Anton Dumitriu. Însăși desființarea acestei instituții, la puțini ani după dispariția creatorului ei, este semnificativă pentru orientarea pe care i-a imprimat-o. Datorită lui Athanase Joja și numai datorită lui, a devenit posibilă desfășurarea într-o țară a blocului sovietic a celui de-al IV-lea Congres al Asociației Internaționale de Logică și Filosofie a Științei, în anul 1971. Era pentru prima dată, după zeci de ani, când toți aceia care năzuiau să practice în mod profesional filosofia în această țară au stabilit contacte cu elita filosofică internațională.